

Mensenrechten en vrede

Men constateert de laatste tijd, van verschillende kanten, een actievere belangstelling voor wat gemakshalve de problematiek van 'de mensenrechten en de vrede' wordt genoemd. Dat is, uiteraard, een terechte belangstelling. Een belangstelling die wij delen; vrede en mensenrechten, we zijn er allemaal heel nauw bij betrokken en allemaal hebben we wel eens gedemonstreerd tegen deze of gene dictatuur, of nieuwe stap in de bewapeningswedloop.

Toch bevinden we ons hier voor een glibberige materie. De problematiek van 'mensenrechten en vrede' is een problematiek die, alvast op het terrein van de politieke praktijk, tot misvattingen en misleiding heeft aanleiding gegeven. Dat kan ook moeilijk anders. Wie zich tot de (verdediging van de) mensenrechten bekent, staat meestal niet alleen. Individuen, politieke partijen, regeringen, internationale instellingen; allen dragen zij de mensenrechten in het vaandel, zodat men zich allengs gaat afvragen hoe het komt dat nog altijd miljoenen mensen van de meest elementaire mensenrechten verstoken blijven. Hier klopt dus iets niet, en het zal al evenzeer duidelijk zijn dat door deze of gene persoon, of regering een loopje met de mensenrechten wordt genomen.

Het mensenrechten-probleem is dus moeilijk; en makkelijker wordt het er uiteraard niet op indien men de mensenrechten-situatie in Oost-Europa bij het (vredes)probleem gaat betrekken. Een bescheiden poging tot structurering van het probleem.

Gekrakeel

Zo men sommige artikels in het maandblad *Vrede* als leidraad wil nemen, ziet de eerste probleemstelling er grosso modo als volgt uit: de vredesbeweging, met al haar verdiensten, moet de mensenrechten-boot inzake Oost-Europa afhouden. Of anders nog: vredesstrijd en strijd voor de mensenrechten in Oost-Europa mogen onder geen beding vermengd worden, op straffe van in het Koude Oorlogswater van Reagan en consoorten terecht te komen. Een tussenweg is er niet. Ten bewijze daarvan wordt vervolgens de tweede END-conventie (van Perugia) opgevoerd, volgens de vrienden van *Vrede* een eclatant bewijs van hoe de vredesbeweging van haar objectief wordt afgeleid. En

iemand als Leo Michielsen gaat in het november-nummer van *Vrede* (1) nog verder: voor deze eminente econoom is het zonneklaar dat de 'vredesbeweging bezig is in de meest complete verwarring te verzinken' (omdat) 'zij zich onbewust op sleeptouw laat nemen door de militaristen in het Westen.'

De teneur is dus duidelijk: het (vaak emotionele) gekrakeel over mensenrechten op vredesconferenties moet ophouden en er dient voortaan in een meer serene atmosfeer vergaderd — waar we het mee eens zijn. Veel minder eens zijn we het met een andere thesis van *Vrede* en met name de wens dat de officiële Oosteuropese vredesbewegingen en de nieuwe Westeuropese vredesbewegingen mekaar de hand reiken, bij uitsluiting van de niet-officiële Oosteuropese vredesbewegingen. *Vrede* doet, op dat punt, nogal vreemd. Het heeft die eis nooit als zodanig geformuleerd, maar nauwkeurig onderzoek van de jaargangen en de standpunten van *Vrede* leert je, dat niet-officiële vredesstemmen uit Oost-Europa daarin volkomen genegeerd worden of in het verdomhoekje van de dissidentie terecht komen. Men zou de vrienden van *Vrede* dankbaar zijn indien zij terzake enige duidelijkheid wilden scheppen. Want zoals de zaken nu staan, heeft men de indruk dat de inzichten van *Vrede* eenzijdig geïnspireerd zijn door die van de Wereldvredesraad.

Dit gezegd zijnde, zal men ons toelaten een tweede probleemstelling te ontwikkelen. *Mensenrechten zijn ondeelbaar*, dat weet men. Wie vindt dat de mensenrechten in het Noorden gerespecteerd horen te worden, zal hetzelfde vinden voor het Zuiden; en wie vindt dat het in het Westen zo moet, zal geen zinnig argument zoeken om te zeggen dat het in het Oosten niet zo hoort. Dat is het algemene uitgangspunt: mensenrechten zijn mensenrechten, in alle betekenissen van het woord (politiek, economisch, sociaal en cultureel), maar met dien verstande dat het Westen, inzake de Derde Wereld, enig historisch begrip aan de dag dient te leggen; met andere woorden: het Westen mag zich niet de hypocriete superioriteit toeëigenen om, met flagrant ontbrekend historisch besef, h   r eenzijdige interpretatie van de mensenrechten op te leggen (zie ondermeer de interessante beschouwingen terzake van Régis Debray in *La puissance et les rêves*) (2).

Voor de rest: het is, vandaag de dag, niet zo moeilijk om de multipale schendingen van de mensenrechten te inventariseren. Uit een stoet van rapporten weet men immers vrij nauwkeurig aan te geven waar welke rechten worden geschonden, en op welke schaal het gebeurt. Er bestaat terzake weinig onduidelijkheid, de Chinese Volksrepubliek misschien daargelaten; bijgevolg is er voor elke weldenkende burger een overvloed aan situaties waarmee hij zijn solidariteit kan betuigen. Hij kan, bijvoorbeeld, opkomen voor de rechten van zijn onderdrukte Turkse medemens; of hij kan hetzelfde doen voor een politieke gevangene in Santiago de Chile; of hij kan het opnemen voor een gebroodroofde Poolse syndicalist.

Daarmee zijn we waar we moeten wezen. Solidariteit geldt, zeker voor wie

zich tot het socialistisch gedachtegoed bekennt, niet alleen de medemens in de Derde Wereld, maar ook de onderdrukte burger in dat andere, zich socialistisch noemende deel van Europa. Er is een verschil in benadering, uiteraard, maar de reflex is logisch en onvermijdelijk. En laat dit vooral duidelijk wezen: het is een volstrekt legitieme bekommernis, die vaak een concrete maar *efficiënte* daad van solidariteit eist en rechtvaardigt.

Toch is die specifieke solidariteit met 'Oost-Europa' vaak geen gemakkelijke opgave, dat weet iedereen. Solidariteit met, pakweg, de Zuidafrikaanse zwarten of het Salvadoriaanse verzet, is relatief beschouwd probleemlozer én laat je toe van een consequente en doorgaans weinig gecontesteerde gedragslijn terzake in te bouwen. Dat is vaak *niet* zo i.v.m. 'Oost-Europa'. Solidariteit met 'Oost-Europa' doet aarzelen, genereert anderssoortige emoties en bedenkingen; koele, afstandelijke analyse is vaak afwezig en bovenal: de problematiek baadt in een zee van onwetendheid, die vaak verhindert dat een vaste gedragslijn voor een efficiënte solidariteitsbetuiging tot stand komt. De vraag is dan: hoe komt dat? En ook: hoe is het mogelijk dat, bij bewuste en welmenende militanten, niet meer licht schijnt in deze duisternis?

Nerveus

Willy Courteaux — overigens geen redactielid van *Vrede* — schrijft in het oktobernummer van het tijdschrift *Vrede* (3) dat het 'tot de taken van de vredesbeweging behoort om de mythes van de Koude Oorlogspropaganda tegen te gaan, te ontwrichten, en te vervangen door een realistische kijk op de internationale politiek.' We zijn het met hem eens. Inzake de wending die de internationale politiek na '45 heeft genomen, dient de vredesbeweging de eenzijdige Westerse interpretatie ervan niet voor waar aan te nemen. Om ons tot de essentie te beperken: men mag, inderdaad, niet vergeten dat het Westen — de V.S. voorop — de Koude Oorlog op een beslissende wijze in de hand heeft gewerkt; en evenmin zal onvermeld blijven dat dat minder te maken had met de zorg om de mensenrechten in Oost-Europa, dan wel met de economische en vooral geo-politieke belangen van de V.S. Bijgevolg is er geen reden waarom de vredesbeweging deze, door befaamde historici en diplomaten onderschreven thesis, niet tot de hare zou maken — en wij hebben niet de indruk dat zij dat niet doet.

Ook i.v.m. de bewapeningswedloop kan een gelijkaardige opmerking gemaakt. Zoals door Rik Coolsaet (4) is betoogd, is vrijwel elke impuls tot de volgende etappe in de bewapeningswedloop van de V.S. uitgegaan, en heeft de technologische revolutie daarbij een niet te onderschatten rol gespeeld. De (economische) mechanismen zijn dus duidelijk; maar ook hier heeft men niet de indruk dat het de nieuwe vredesbeweging aan inzicht in het probleem heeft ontbroken. Men weet, aan die kant, dat achter de Cruise- en Star Wars-projecten ook een *economisch* motief schuilt; de optie van het economisch

'doodbewapenen' van het Oosten is bekend; en er is geen zinnig mens — laat staan een vredesmilitant — die gelooft dat de gigantische Amerikaanse nucleaire machine, de mensenrechten in Oost-Europa ook maar één millimeter dichterbij zal brengen. Een uitputtingsstrategie t.o.v. Oost-Europa betekent verhoogde spanning, verstrakking van de politieke regimes aldaar, verzwakking van de 'liberale' krachten binnen de regerende communistische elites, en alles wat je maar kunt bedenken behalve verbetering op het vlak van de mensenrechten.

Aldus verder redenerend, belandt men bij een reeks andere vragen; want, als men weet dat de economische ontwrichting van het andere Europa op til is — en dat op termijn de destabilisatie van heel Europa kan veroorzaken — waarom laat men zich dan verleiden door de mensenrechten-sirenes van diegenen die in feite wat anders op het oog hebben? Of anders nog: als de vredesbeweging weet heeft van het primaat van de economie in veel van de Westerse politiek — en de Amerikaanse buitenlandse politiek verschaft legio voorbeelden terzake — tja, is dan niet enige omzichtigheid geboden bij het hanteren van de mensenrechten-issue in de vredesstrijd?

Laten we het concreet houden: praat vijf minuten met gelijk welke verantwoordelijke vredesmilitant, en hij (zij) zal je nageven dat een ontworpen Oost-Europa je geen stap dichterbij een blokvrij heel-Europa brengt. Maar tegelijk zal je opmerken, dat menig militant met 'Oost-Europa' in zijn (haar) maag zit. 'Zodra we daarover (over Oost-Europa) praten worden we nerveus, en als het dan weer over wapens gaat, wordt iedereen weer kalm', heeft IKV-voorzitter Ben ter Veer (5) ooit eens gezegd. En zo is het maar net. 'Oost-Europa' mobiliseert een boel emoties en frustraties, bij ons allemaal trouwens; en het is ook wel begrijpelijk, maar mag men daarom toelaten dat de blik vertroebeld wordt? Of dat een beleid, dat we met zijn allen in de vredesbeweging horen uit te stipelen, niet langer door de rede geregeerd wordt?

Pressie

Wij menen in elk geval van niet. Frustratie en emotie zijn zelden goeie raadgevers voor een intelligente politiek. Politiek moet in alle omstandigheden doelmatig zijn; doelstellingen en middelen dienen op mekaar te zijn afgestemd; en als men dat even wil memoreren voor een efficiënte *Ostpolitik* van de vredesbeweging, dan zal men inzien waarom een te forse mensenrechten-injectie in de vredescontacten met Oost-Europa, ons onmogelijk in de buurt van het beoogde objectief kan brengen.

Men make zich geen illusies. De vredesbeweging is sterk, héél sterk, en misschien dat zij er zelfs in slaagt de raketten bij ons, en bij onze noorderburen, tegen te houden, maar dat mag haar niet 'overmoedig' maken. De raketten tegenhouden is één zaak (hoofdzaak); en als het lukt, is het een pluspunt voor de democratie, een prima punt ook voor de ontspanning en — misschien —

een gouden zaak voor de kleine landen in Oost-Europa — dat is dus niet weinig; verhopend echter, dat de vredesbeweging, door *directe pressie* in de vredescontacten (door bijvoorbeeld de dialoog met de officiële vredesbeweging af te wijzen), iets ten goede aan de Oosteuropese maatschappelijke systemen kan veranderen, zou van een ontstellend irrealistische aanpak getuigen. Het zou dom en onverantwoord zijn. De vredesbeweging dient en deugt daar niet voor. En hoezeer men ook de democratische oppositie in Oost-Europa in het hart mag dragen, men zal haar uiteindelijk geen dienst bewijzen door haar, via het kanaal van de vredescontacten, in de schijnwerper te plaatsen.

Men kan met de mensen van de Tsjechoslovaakse mensenrechtenbeweging Charta '77 gesprekken voeren over het vredesvraagstuk — en men zal het recht daarop tegenover de officiële Tsjechoslovaakse Vredesraad blijven verdedigen — maar men kan de legalisering van Charta '77 niet tot voorwaarde verheffen voor een gesprek met de 'officiëlen'. Opnieuw: het is niet dat men dit leuk vindt, maar het is de enige efficiënte gedragslijn. Anders handelen is weinig realistisch. Er is immers werk aan de winkel voor een paar dozijnen historici indien men de (Westerse) pogingen tot pressie zou inventariseren die geen jota aan de Oosteuropese systemen hebben veranderd.

Herman De Lange, polemoloog aan de universiteit van Groningen, schreef in dat verband in De Volkskrant (6): 'Het langdurige conflict tussen de V.S. en de Sovjet-Unie kent talloze voorbeelden waaruit blijkt dat een Amerikaanse positie op basis van kracht of van politiek of militair machtsverwicht tot geen enkel zinnig resultaat heeft geleid. . . . alleen een politiek van ontspanning en samenwerking (heeft) de meeste resultaten opgeleverd, ook ten behoeve van de verbetering van de levenssituatie in Oost-Europa.'

Men zal ongetwijfeld opwerpen, dat 'de verbetering van de levenssituatie' aan het lot van de democratische oppositie weinig heeft veranderd; en dat klopt. Het is geen pretje om in politieke onmin te leven met deze of gene Oosteuropese staat, een land als Hongarije misschien uitgezonderd. En de legalisering van de democratische oppositie laat wel eindeloos lang op zich wachten, zodat de aandrang ontstaat om in deze strijd — die nota bene niet die is van de vredesbeweging — alle zeilen bij te zetten — lees: ook de vredesbeweging tot dat doel te gebruiken. Het is wat men vandaag ziet, en wat onder meer het standpunt is van nogal wat Oosteuropese emigranten, annex dissidenten in het Westen. Men kan hen begrijpen, maar men hoeft hen daarom niet blindelings te volgen.

De vredesbeweging moet het hoofd dus koel houden. Niet omdat zij het leed van de oppositie in het Oosten niet wil honoreren, maar omdat zij analyseert en oordeelt op grond van alle elementen van het probleem — en een paar van die elementen hebben we voor u al aangestipt. De ervaring van de vredesbeweging leert bovendien, dat men de verhouding tot 'Oost-Europa' — lees: tot de Oosteuropese vredesbewegingen — niet tot de belangrijkste

politieke issue van het vredeswerk mag maken. Doet men dat wel, dan riskeert men een hypotheek te leggen op de kwaliteit van het eigen vredeswerk, zoals in Perugia helaas is gebeleden. Dat het bovendien niet om een denkbeeldig gevaar gaat, moge ook blijken uit de bijeenkomst van het liaison-comité van het END, in Brussel, op 17 november jstl.; met name werd daar vergaderd in drie subgroepen die een op zijn minst merkwaardige samenstelling te zien gaven; voor de Noord-Zuid-groep werden nauwelijks vier (vier!) gegadigden gevonden; voor de West-West-groep hooguit tien, maar voor de Oost-West-groep niet minder dan vijftienveertig mensen. Een volstrekt scheefgetrokken verhouding dus, die aangeeft dat de relatie met het 'Oosten' (met wie praten we?) een prioritair aandachtspunt is gebleven. Ingewijden laten terzake wel eens horen, dat het om een intellectuelen-discussie aan de top van de beweging gaat, en dat de interesse aan de basis geringer is; nou, dat noteren we dan, maar het neemt niet weg dat de vredesbeweging dient te beschikken over klare inzichten en handzame principes terzake; daarover direct meer.

Oneerlijk

Is, na wat hier werd gezegd, sprake van enig plichtsverzuim vanwege de militant? Of ook nog: gewetensnood ten opzichte van de onderdrukte medemens in Oost-Europa? We geloven van nieten vinden het een absurde en compleet irrelevante vraagstelling. In geen enkel opzicht wordt immers korte metten gemaakt met de solidariteit met 'Oost-Europa'. De solidariteit wordt, onverkort, gehandhaafd; niemand wordt verhinderd om, buiten de kanalen van de vredescontacten, wat te doen voor 'Oost-Europa' en ook het intellectueel en cultureel bezig zijn met Oost-Europa, bij voorkeur in de periodieken van de vredesbeweging, wordt er geenszins door geremd.

Er is ook nog wat anders. Het is, toegegeven, een vervelende vaststelling dat wij ons, inzake de strijd voor de mensenrechten in Oost-Europa, vaak in minder leuk gezelschap bevinden. Gezamenlijk protest is okée en absoluut gewenst, maar sommige mensenrechten-ijveraars laten het bij andere gelegenheden wel eens afweten; samen voor de Sovjet-ambassade weet-je-wel, maar voor de Amerikaanse ambassade zie je ze niet. Nou, die 'wetenschap' helpt natuurlijk (voor wiens geweten knaagt). En dat is blijikbaar ook de mening van P.J. Monte in een ingezonden stuk in De Volkskrant (7): 'De lezer gelieve niet over het hoofd te zien dat de door beide VVD'ers (n.v.d.r. VVD Nederlandse liberale partij) gehanteerde begrippen gemakshalve drastisch gekortwiek zijn. Hun 'mensenrechten' beperken zich tot bepaalde rechten, die in een bepaald deel van de wereld (het Oostblok) ontbreken. . . . Ik constateer in die liberale optiek het merkwaardige gegeven, dat zich juist breed maken voor die mensenrechten in dat deel van de wereld, waarop vanuit het Westen de minste invloed kan worden uitgeoefend. De mensenrechten in de

Westerse wereld en de vitale rechten in een groot deel van de Derde Wereld, die meer direct kunnen worden afgedwongen, schuiven zij terzijde, omdat de bedreiging van het Oostblok het voeren van een 'constructieve ontwikkelingspolitiek' onmogelijk zou maken.'

Er is, ten slotte, een derde zaak die men best mag memoreren. Het is immers niet zo, dat hier wordt gepleit voor eenzijdige en exclusieve contacten met de officiële Oosteuropese vredesbewegingen, zoals door de vrienden van Vrede met niet zoveel woorden wordt verdedigd. Het weze duidelijk gezegd: we zijn het met deze zienswijze (van Vrede) niet eens. En wij vinden dat de vrienden van Vrede zich vergissen wanneer zij menen de zienswijze van sommige van hun Oosteuropese vrienden terzake te moeten overnemen. Wat ons betreft: de vredesbeweging kent, in haar contacten met de Oosteuropese vredesbewegingen, geen exclusieven. Zij praat met iedereen, zoals zij ook in het Westen met diverse 'gezindten' praat; en zij doet dat op volstrekt autonome wijze, zonder voorwaarden te stellen maar ook zonder er te aanvaarden. Indien anders, zou de vredesbeweging niet zijn wat ze vandaag is geworden. En indien men sommige 'Oosteuropese wensen' terzake zou aanvaarden, zoals door de vrienden van Vrede alweer impliciet wordt bepleit, zou het volstrekt autonome karakter van de beweging een knauw krijgen.

Men zal, in deze problematiek, geen lichtzinnige oordelen vellen. De vrienden van Vrede zijn bezielde, hardwerkende mensen voor de vrede, maar zij bezondigen zich helaas aan zekere gevaarlijke romantiserings. Eén van die romantiserings is de idee (het ideaalbeeld?) van één grote, unitaire, gezamenlijk opererende vredesbeweging in Oost- en West-Europa. Het is een idee die de praktijk van Vrede decennialang heeft bepaald; en het is een 'foute' idee gebleken, achterhaald door de recente stormachtige ontwikkelings in de vredesbeweging en bovendien niet vrij van enig irrealisme.

Wat is er gebeurd? Zonder nieuwe mythes in het leven te roepen, mag men zeggen dat de vredesbeweging tot één van de (laatste?) hoopgevendende fenomenen van deze tijd is uitgroeid; en zij heeft dat gekund op basis van hele simpele mechanismen, zeg maar zelfstandigheid, democratie, basiswerking en correcte politisering van de actie; kortom de vredespedagogie die we onderhand wel kennen. Dat alles mag onder geen beding verloren gaan. In de vredesbeweging zit een belangrijk kapitaal aan militantisme (eerder een zeldzaamheid vandaag), en de vredesbeweging ontleent een deel van haar status aan het niet-gebonden zijn aan politieke partijen, instellingen of regeringen. In één woord: zij is van het volk.

De officiële Oosteuropese vredesbeweging is er voor het volk. Het is niet eens een negatieve kwalificatie: het is gewoon een vaststelling; maar men is een beetje verbaasd dat de vrienden van Vrede, die dan toch een lange staat van verdienste hebben inzake vredescontacten met Oost-Europa, een zo elementaire vaststelling niet onder ogen willen zien. De vredesraden in Oost-Europa leven onder de vleugels van de staat, dat weet men, maar om ondui-

delijke redenen wil men daar vanwege Vrede niet de strategische consequentie van beschouwen. Men blijft lobby'en voor exclusieve contacten met de door de staat geleide vredesbewegingen. Men rept niet over het monopolie van de Oosteuropese staten inzake vredes(denk)werk. Men zwijgt over de vervolging van vredesmilitanten. Men doet aan stemmingmakerij door te laten uitschijnen dat de ene ('oude') vredesbeweging de geschiedenis en de arbeidersbeweging aan haar kant heeft; terwijl de nieuwe vredesbewegingen als jong en dynamisch maar ook als onbeholpen en naïef worden gepresenteerd. We stellen het een beetje karikaturaal voor, maar het komt er wel op neer.

Nou, we willen niet ontkennen dat de nieuwe vredesbewegingen heel aparte kenmerken vertonen — en we willen graag een boompje opzetten over het middenklassekarakter ervan, zoals door CND-voorman Bruce Kent in *De Groene Amsterdammer* (8) is betoogd, maar het is bevreedend dat men vanwege Vrede, aan een jonge, democratische en per slot van rekening niet onsuccesvolle beweging niet wat meer krediet gunt. Ietwat boosaardig zou men Vrede terzake van intellectuele oneerlijkheid kunnen beschuldigen; nooit immers heeft men de stroming Vrede, die tot op vandaag geprivilegieerde relaties met de Oosteuropese vredesbewegingen heeft onderhouden, en die bewegingen dus goed kent, een fundamentele en afstandelijke kritiek van die bewegingen horen maken. Men doet er het zwijgen toe. Men geeft geen informatie (wat nog erger is). Men problematiseert de zaak niet eens. Het is, in één woord, unfair.

Krediet

Dit gezegd zijnde, spreekt het vanzelf dat daarmee in genen dele afbreuk wordt gedaan aan de kwaliteit van de Oosteuropese vredesvoorstellen. Evenmin is dit een pleidooi tegen goed gestructureerde en vlotte contacten met de officiële Oosteuropese vredesbewegingen. Daar gaat het dus niet om; waar het om gaat is, dat de voorwaarden voor een onafhankelijke goed functionerende en eensgezinde vredesbeweging gewaarborgd blijven. Als men het daarmee eens is, ziet men ook het belang in van heldere inzichten in de delicate materie van de mensenrechten en de vrede.

Het is de verdienste van Vrede dat zij dit debat in Vlaanderen heeft opgestart, maar zij is helaas zeer slecht geplaatst om in dit debat, inzake Oost-Europa, leiding te verschaffen. Kortweg gezegd: daarvoor ontbreekt het Vrede aan ernstige inzichten over de natuur van de Oosteuropese systemen. Slechts zeer zelden immers, heeft men in Vrede wat substantieels gelezen daaromtrent. Hoe dat komt, willen we hier even in het midden laten, maar dat het zo is, zal wel niemand ontkennen.

Het is nochtans goed dat de vredesbeweging inzicht verwerft in de natuur van de Oosteuropese samenlevingen. Het is bijvoorbeeld goed dat men weet dat de politieke regimes aldaar de neiging vertonen om alle aspecten van het

dagelijks leven te controleren, inbegrepen dus het vredesdenken. Het is nuttig om weten dat er een probleem van (beperkte) soevereiniteit bestaat in Oost-Europa; dat de relaties met de Sovjet-Unie niet rimpelloos zijn, en dat sommige Oosteuropese regimes absoluut niet legitiem zijn in de ogen van hun volking. Wie dat niet ziet, is dwaas. En wie meent dat dergelijke spanningsfactoren in de strijd voor een blokrijk Europa niet van tel zijn, bedreigt zichzelf.

Nog dit: strijd voor de vrede, van niet-officiële zijde in Oost-Europa, is automatisch mensenrechtenstrijd; omdat het recht op vrije meningsuiting (vrije pers) niet bestaat. Dat is bij ons dus anders. Maar het hoeft allerminst te betekenen dat mensenrechtenstrijd hier synoniem is van vredesstrijd. Er bestaat zoiets als een efficiënte strategie van de vredesbeweging.

NOTEN

1. Leo Michielsen, Omtrent Perugia, *Vrede*, nov. '84, Gent
2. Régis Debray, *La puissance et les rêves*, Editions Gallimard, Paris, 1984.
3. Willy Courteaux, Pleidooi voor realisme, *Vrede*, okt. '84, Gent
4. Rik Coolsaet, *Oorlog zonder einde*, Masereelfonds, Gent, 1980.
5. Ben ter Veer, in *De Groene Amsterdammer*, 18 mei 1983.
6. Herman De Lange, in *De Volkskrant*, 1 sept. 1984.
7. P.J. Monte, in *De Volkskrant*, 14 aug. 1984.
8. Bruce Kent, in *De Groene Amsterdammer*, 6 juli 1983.